

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ДО ФОРМУВАННЯ ЕСТЕТИЧНОГО СВІТОСПРИЙМАННЯ В МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

У статті розглядаються шляхи покращення професійної підготовки вчителя початкових класів до формування естетичного світосприймання в молодших школярів за допомогою творів живопису в спеціально організованих педагогічних умовах. Автором проаналізовано форми і методи організації навчально-виховного процесу при отриманні певних педагогічних умов.

У системі духовно-естетичного розвитку особистості дитини велике значення має сформованість її естетичного сприймання світу, яке відбувається, насамперед, під час вивчення дисциплін художньо-естетичного циклу.

Проте, на сьогодні існує низка суперечностей між потребою школи й суспільства у вчителях, здатних формувати естетичне світосприймання в молодших школярів та недостатнім рівнем підготовки педагогічних кадрів до означеного виду діяльності, зокрема: між потребою оновлення змісту образотворчого мистецтва в початковій школі та недостатнім науково-методичним забезпеченням його викладання у вищій школі; між реально існуючим станом підготовки майбутніх учителів початкових класів у вищих навчальних закладах і необхідністю впровадження інноваційних форм і методів навчання.

Метою нашої статті є дослідження шляхів підвищення ефективності організації навчально-виховного процесу підготовки вчителя початкових класів до формування естетичного світосприймання в молодших школярів за допомогою творів живопису в спеціально організованих педагогічних умовах.

Розглядаючи педагогічні умови як фактори, що забезпечують успішне навчання (за І. Лернером) [1], виокремлюємо загальні й спеціальні педагогічні умови.

Під загальними умовами розуміємо загальну мету підготовки спеціаліста; зміст загальної підготовки; наявність певної системи підготовки; педагогічні принципи; загальні педагогічні форми й методи підготовки спеціалістів у ВНЗ; формування в майбутніх учителів нового педагогічного мислення; морально-психологічний клімат; наявність творчих спеціалістів.

До спеціальних педагогічних умов відносимо необхідні й достатні умови, що забезпечують підготовку вчителя до професійно-творчої діяльності щодо виховання молодших школярів. Наприклад, власну мету, завдання; відповідний їм зміст; урахування місцевих і регіональних особливостей під час визначення змісту підготовки; врахування "місцевих потреб" у спеціалістах; використання нетрадиційних форм і методів підготовки; врахування мотиваційної спрямованості; наявність спеціальної матеріально-технічної бази (музей, періодична художня виставка, експонати, тощо).

Найважливішою є, на нашу думку, *спеціальна педагогічна умова* – усвідомлення педагогом сутності естетичного світосприймання, а саме: *цілеспрямоване й послідовне відображення в організації, змісті, методиці професійної підготовки майбутнього педагога соціокультурних цінностей з метою їх трансформації в особисті якості, що визначають естетичну свідомість (погляди, потреби, ідеали тощо), систему ціннісних відносин, естетично наповнену діяльність.*

Єдність, взаємозв'язок загальних і спеціальних педагогічних умов професійної підготовки студентів до різних видів навчальної та виховної діяльності підтверджують дослідження С. Коновець, В. Сластьоніна тощо [2; 3].

На основі вивчення психолого-педагогічної літератури, пілотажного опитування викладачів і студентів ННІ педагогіки Житомирського державного університету імені Івана Франка та учителів початкових класів загальноосвітніх шкіл, нами виділено педагогічні умови, що отримали не менш 75% позитивних відгуків, а саме: удосконалення навчально-методичного забезпечення підготовки студентів; професійно-педагогічна спрямованість; здійснення особистісно зорієнтованого підходу; наявність гармонії діяльності в системі "педагог – студент" на основі демократичного стилю спілкування (гуманізація навчально-виховного процесу); встановлення міжпредметних зв'язків розділу "Історія образотворчого мистецтва (живопис)"; удосконалення навичок естетичного сприймання творів живопису; орієнтація на класичні джерела, шедеври світового мистецтва живопису під час формування духовних цінностей (істина, краса, добро, любов тощо); урахування рівня культурного розвитку кожного студента (культуровідповідність освіти); надання естетичного спрямування процесу професійної підготовки; виховання творчого ставлення студентів до будь-якого виду діяльності; формування відповідальності за здійснення вибору життєвої позиції; знання вікових особливостей учнів молодших класів.

Розглянемо лише деякі з шляхів підвищення рівня професійної підготовки вчителя початкових класів до формування естетичного світосприймання в молодших школярів за допомогою творів

живопису в спеціально організованих *педагогічних умовах*.

Так, вирішення завдань згідно з педагогічною умовою – *урахування культурного розвитку кожного студента* – здійснювалося нами в процесі залучення студентів до світу творів живопису. У межах лекційних і семінарських занять студенти досліджували, наприклад, особливості художніх стилів бароко, класицизму, романтизму; знайомилися з творчістю, живописною спадщиною видатних художників цих напрямів; співставляючи особливості різних стилів і напрямів у мистецтві зі світоглядною позицією та поглядами людини на світ тієї чи іншої історичної епохи.

Найрозумілішими видами образотворчого мистецтва серед студентської молоді є живопис (61,3%) та декоративно-прикладне мистецтво (29,3%), на відміну від архітектури (4,9%), скульптури (3,2%) та графіки (1,6%). Виходячи з цього, основна увага приділялася аналізу творів живопису, які добиралися за такими критеріями: високий естетичний рівень твору, живописний рівень та рівень технічного виконання (для репродукцій). Вибір живопису обумовлено нами, ще й тому, що саме живопису належить виняткові можливості у відтворенні дійсності, коли відбувається втілення філософських, соціальних, естетичних і етичних ідей певної епохи через власну інтерпретацію художника, який, таким чином, створює власний неповторний світ.

Важливим, на нашу думку, є безпосереднє сприймання оригінальних творів живопису, яке відбувалося під час відвідування музеїв. Вивчаючи різні напрями й стилі в живописі, ми усвідомлюємо, що жодна репродукція чи слайд не може передати атмосферу, "подих" епохи, що відтворені в ній. Тому ознайомлення з музейним живописом ми вважаємо чи не найголовнішим у розвитку навичок сприймання твору мистецтва й формуванні естетичного світосприймання особистості. Так, наприклад, представлені в Житомирському краєзнавчому музеї картини XVI – початку XX ст., переважно країн Західної Європи, надають можливість "живого" спілкування студентів із живописом. Обов'язковим підсумком відвідування музеїв (наприклад, Житомирського краєзнавчого музею, Кмитівського музею образотворчого мистецтва) та художніх виставочних залів було написання міні-творів про враження від сприймання живопису.

Найважливішою педагогічною умовою, що ефективно впливала на підготовку майбутніх учителів до формування естетичного світосприймання в учнів початкових класів за допомогою творів живопису, ми вважаємо *формування навичок естетичного сприймання творів живопису*.

Для успішної реалізації означеної педагогічної умови необхідно здійснювати всю роботу через призму того, що естетичне сприймання – вид естетичної діяльності, що виражається в цілеспрямованому й цілісному сприйманні твору мистецтва або будь-яких інших предметів, явищ як естетичної цінності та супроводжується естетичними переживаннями. Ми керувалися тим, що естетичне сприймання – це не просте відтворення живописного твору у свідомості, а складний процес співучасті й співтворчості суб'єкта, що сприймає. Важливим моментом цього процесу є "перенесення" реципієнтом образів і положень із твору мистецтва в особисте життя, а також у безпосередні ситуації, здійснюючи таким чином ідентифікацію героя з власним "Я". Реалізація цієї умови забезпечувалась, насамперед, через тематику й зміст лекцій, семінарських занять, їх логічну послідовність, які формували в студентів певне коло знань і вмінь, сприяли якісній зміні сприймання студентів та його переходу на вищий естетичний рівень. Так дослідження показало: на момент початку навчання у ВНЗ студенти мають такий життєвий досвід, що без вагань можуть визначити загальний характер, настрої твору, що свідчить про розвиненість їх емоційної сфери. Проте за необхідності розібратися більш глибоко в змісті твору в студентів виникали певні труднощі. Їх судження носили поверховий характер і свідчили про відсутність елементарних знань про специфіку живопису. Отже, завдання навчити студентів "бачити" твір мистецтва визначила стратегію нашої роботи, в якій ми основну увагу приділили аналізу живописних творів.

Проте, перш ніж проводити аналіз твору живопису, необхідно було дотриматися певних вимог щодо сприймання цього твору [4; 5]. Так, виконуючи настанови М. Волкова [6], ми виділили три головні вимоги ефективної організації сприймання картини: 1) зовнішні умови; 2) установка, підготовленість глядача; 3) пояснення картини, її ідеї і засобів виразності.

Створення *зовнішніх умов* необхідне для повноцінного сприймання картин. Найефективнішими є умови музеїв і виставкових залів, коли наявна можливість добору найбільш сприятливого фону для певної картини, адже враховується вплив освітлення зали на сприйняття кольорової гами, манери письма. Важливо зазначити, що за невдалим розташуванням картини, коли колорит, деталі, творча манера автора не впливають на глядача, сприймається лише сюжетна оболонка твору. Також сприймання картин у власній кімнаті притупляється звичкою. На думку М. Волкова, постійне спілкування з картиною зайве, тому що для натхненного сприймання твору необхідна підготовка. Проте, ми дотримуємося протилежної думки, вважаючи, що саме використання картин є одним із засобів естетизації простору та створення певного естетичного настрою. У певній мірі цьому сприяють виставки репродукцій у спеціальних кімнатах, кабінетах чи коридорах шкіл або інших приміщень навчальних закладів.

Також у спілкуванні з картиною, багато чого залежить від особливої *установки на сприймання*. Крім психологічних аспектів (дія предмета на рецептори людини; активізація досвіду;

цілеспрямованість сприймання), існують і соціальні аспекти. Наприклад, вагомою установкою на сприймання картини є суспільна оцінка. Учитель повинен цю оцінку (в якій він сам переконаний) прищеплювати дітям, тому що впливати на оцінювання намальованого легше, ніж на оцінювання дійсності. Яскравим прикладом установки на сприймання під впливом суспільної оцінки є "слава імені". Значно більшу увагу викличе сприймання картини, якщо її авторство приписують, зокрема, Тиціану або Левітану. Такий твір буде сприйматися зі справжнім натхненням. Та найголовніше – це установка на емоційне сприймання картини. "Лише емоції відкривають у мистецтві дійсний доступ до ідеї і багатства образу" [6: 17]. Завдання вчителя полягає в тому, щоб створити умови для емоційного сприймання картини.

Кульмінацією організації процесу сприймання картини є *пояснення її ідеї і засобів виразності*, що фактично є аналізом твору, який проводить учитель. Аналіз художнього твору в його науковому вияві – це процес дослідження того, як зміст визначає форму, тобто як художня ідея твору вимагає саме такого втілення. Для здійснення аналізу художнього твору реципієнту необхідно мати уявлення про деякі естетико-теоретичні основи образотворчого мистецтва, які допоможуть визначити, що ж саме є змістом твору та засоби його втілення.

Студенти, що опанували навичками аналізу твору живопису, здатні на практиці застосувати методiku формування в молодших школярів уміння критично аналізувати твір і вести мову про мистецтво [7]. Живописні твори спонукають учнів по-новому дивитися на світ, спостерігаючи його красу. А навички сприймання художнього твору поступово розвиваються: від елементарного вміння роздивлятися картину до розуміння художніх засобів, за допомогою яких виражено зміст, і власного оцінювання твору, що сприяє підвищенню культурного рівня молодших школярів. Наприклад, при розробці теми "Живопис рідного краю. Житомирські художники" ми враховували можливість збагачення емоційного досвіду майбутніх учителів через "живе" спілкування з картинами. Демонструючи декілька картин житомирських художників, ми пропонували студентам проаналізувати ці твори, за допомогою *методу асоціацій*, на основі сильного враження, яскравого переживання. Під час такого аналізу реципієнт визначає побудову твору, що зумовлює форму та через зорові відчуття й асоціативні зв'язки сприймає образ. Студенти знайомилися з тим, що зміст художнього твору є, передусім, почуття, думки, переживання людини і виявляється зміст твору живопису в наших асоціаціях. Саме в нашій уяві символіка мистецтва набуває конкретного образного втілення. Наприклад, майбутні вчителі намагалися зрозуміти, як у портретах житомирських художників О. Жегунова, М. Бутковського розкривається внутрішній світ людини, всесвіт її душі, натхненної чи зламаної стражданням і піднесеної до співчуття. Отримані знання дозволяють студентам більш свідомо розібратися у власних почуттях, які виникають при сприйманні картин, зрозуміти причину їх виникнення, що сприяє глибокому осягненню змісту тієї чи іншої картини та впливає на кореляцію естетичного світосприймання особистості.

Як вже зазначалося, психофізіологічною передумовою формування естетичного світосприймання в особистості є синестезія, як здатність до асоціативно-образного відображення життя. На нашу думку, сприяє розвитку синестезії в особистості виконання під час семінарських занять *творчих вправ-асоціацій*. Так, студентам пропонувалось ідентифікувати себе з образом певної картини (наприклад, Я. Вермеєра "Дівчина з листом", "Любовний лист") та відтворити власну фізичну й психологічну характеристику: а) у вигляді текстової інформації (монологу чи діалогу з персонажем картини); б) як театралізовану міні-виставу за участю двох і більше студентів (з дотриманням деталей картини в костюмах й атрибутіці). Таке сприймання образу базується на міжчуттєвих зв'язках й асоціаціях та характеризується глибшим, стійкішим, ніж емоція, почуттям. У подальшому перед студентами ставилось завдання відобразити свій емоційний стан у вигляді замальовки, малюнка. Виконання цих вправ сприяло розвитку емпатійності майбутніх учителів та створювало умови для їх творчої самореалізації в художній діяльності.

У сприйманні твору живопису нами використовувалась також *"рефлексивна" технологія*. Процес "пригадування знань" спрямований на забезпечення саморозвитку й самопізнання особистості. Так, наприклад, під час вивчення теми "Мистецтво Відродження" студенти проводять художньо-епістемологічний аналіз таких творів: а) А. Дюрер "Мадонна"; б) Рафаель "Сікстинська мадонна"; в) С. Боттічеллі "Портрет Симонетти Веспучі". За вимогами "спільного навчання" студентам було запропоновано самостійно опрацювати матеріали з теми. На семінарському занятті їм ставилась низка запитань: "Як художники доби Ренесансу зображали духовну сутність людини?"; "У чому полягає суперечливий характер ренесансного гуманізму?" тощо. Пошук студентами відповідей на запитання відбувався за етапами: рефлексія питання; обмін думками; формування певних позицій; їх взаємооцінювання; корегування й утвердження позицій під час колективного обговорювання. Така організація сприймання живописних творів на занятті-рефлексії вимагає відповідної творчої активності й від викладача.

Прихильники інтеграції мистецтв пропонують різні шляхи сприймання творів мистецтва (або окремого виду). Традиційний шлях – це формування основних умінь (наприклад, художніх чи поетичних), що втілюється в художній діяльності. У цьому випадку в особистості розвивається

специфічна для певного виду мистецтв уява, яка є умовою сприймання мистецького твору. Новий шлях – інтеграція мистецтв – веде до розширеного естетичного переживання, коли поєднуються емоції, знання та самоусвідомлення. У цьому випадку йде мова про естетичну рефлексію – особистість глибше розуміє сутність мистецтва через порівняння мов різних видів мистецтва, виявляється специфіка зв'язків між видами. В освіті процеси інтеграції мають більше факторів впливу на розвиток особистості, а отже, дія такої освіти на учнів інтенсивніша [8: 203].

З огляду на специфіку роботи вчителів початкових класів, найбільше сприяє ефективності процесу сприймання використання взаємозв'язку рідної мови й твору живопису. Наприклад, у нашій методиці ми застосовували один із найбільш педагогічно доцільних методів розвитку в особистості здатності до цілісного емоційного усвідомлення естетичних явищ – *порівняльний метод*, який сприяє глибокому розумінню мистецтва, розвитку почуттів, умінню їх висловлювати. Цей метод можна використовувати не лише під час порівняння творів одного виду мистецтва, а й у процесі зіставлення творів різних його видів, що надає можливість не лише глибше зрозуміти специфіку вираження почуттів у живописі, музиці, поезії, а й закріпити знання про мистецтво як специфічну форму відображення реального світу. Під час вивчення теми "Художні напрями мистецтва кінця XIX–XX ст.: від імпресіонізму до постмодернізму" ми пропонували майбутнім учителям дослідити взаємозв'язок мовленнєвої інтонації у поезії символізму цього періоду та живописного стилю символізму. Порівнювали, наприклад, символізм у поезії І. Северянінова та поетичну живописність у творчості С. Судейкіна і М. Сапунова; або поетичні рядки В. Маяковського і кубізм П. Пікассо. Студенти, сприймаючи твори різних видів мистецтва, уважніше й більш усвідомлено намагалися прослідкувати за ритмом мови та ритмом мазків і кольору в працях художників. Свої враження висловлювали як в усній оповіді, так і в літературних міні-творах, додатково отримуючи завдання самостійно знайти для порівняння твори поетів і художників, що виконані в одному стилі.

Отже, усе сказане дає підстави вважати зазначені педагогічні умови такими, що сприяють ефективності процесу підготовки майбутніх учителів до формування естетичного світосприймання в молодших школярів за допомогою творів живопису.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Лернер И. Я. Процесс обучения и его закономерности / И. Я. Лернер. – Экспериментальная психология: пер. с франц. / общ. ред. А. Н. Леонтьев. – М., 1966. – Вып. 5. – 1975. – 284 с.
2. Коновець С. В. Образотворче мистецтво в початковій школі: метод. посіб. / Світлана Коновець. – К. : Каліграф, 2000. – 80 с.
3. Сластенин В. А. Формирование личности учителя советской школы в процессе профессиональной подготовки / В. А. Сластенин. – М. : Просвещение, 1976. – 159 с.
4. Дмитрієва І. П. Сприйняття та розуміння творів образотворчого мистецтва учнями допоміжної школи / Ірина Дмитрієва // Наукові записки. – Кіровоград, 2001. – Вип. 32, 2.11. – С. 40-43. – (Серія "Педагогічні науки").
5. Лёвшина И. С. Как воспринимать произведения искусства / И. С. Левшина. – М. : Знание, 1983. – 96 с.
6. Волков Н. Н. Восприятие картины: пособие для учителя / Николай Николаевич Волков; под ред. д-ра пед. наук И. П. Глинской. – М. : Просвещение, 1976. – 32 с. : ил.
7. Лещенко М. П. Технології підготовки вчителів до естетичного виховання за рубежом (на мат-лах Великобританії, Канади, США). автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед наук: спец. 13.00.04 – професійна педагогіка / М. П. Лещенко. – К., 1997. – 53 с.
8. Миропольська Н. Є. Мистецтво слова в структурі художньої культури учня: теорія і практика : [монографія]. – К. : Парламентське видавництво, 2002. – 204 с.

Матеріал надійшов до редакції 14.12. 2009 р.

Шмелёва Т. В. Педагогические условия подготовки будущих учителей начальных классов к формированию эстетического мировосприятия у младших школьников.

В статье рассматриваются пути улучшения профессиональной подготовки учителя начальных классов к формированию эстетического мировосприятия у младших школьников с помощью произведений живописи в специально организованных педагогических условиях. Автором проанализировано формы и методы организации учебно-воспитательного процесса при соблюдении определенных педагогических условий.

Shmelyova T. V. The Pedagogical Conditions for Primary School Future Teachers Preparation of Junior Pupils' Aesthetic Worldview Formation.

The ways of primary school teachers' professional preparation for junior pupils aesthetic worldview formation with the help of arts under the specially organized pedagogical conditions improvement are reviewed in the article. The forms and methods of teaching and educational process under the special pedagogical conditions are analyzed by the author in the article.